

AVI KÈK INIVÈSITÈ AYISYEN SOU GOUVÈNANS PEYI A APRE JOVENEL MOÏSE

NOU MENM,

Bernard GOUSSE, jiris, dwayen Fakilte Syans Jiridik ak Politik nan Inivèsite Kiskeya, Responsab Chè Louis-Joseph-Janvier sou Konstitisyonalis nan Inivèsite sila a ;

Claude MOÏSE, istoryen, espesyalis nan istwa konstitisyonèl ayisen, manm Konsèy Syantifik Chè Louis-Joseph-Janvier sou Konstitisyonalis ;

Patrick PIERRE-LOUIS, jiris, pwofesè dwa konstitisyonèl ak filozofi politik nan Inivèsite Leta Ayiti, manm Konsèy Syantifik Chè Louis-Joseph-Janvier sou Konstitisyonalis ;

Sonet SAINT-LOUIS, jiris, pwofesè dwa konstitisyonèl nan Inivèsite Leta Ayiti,

Inivèsite Kiskeya te mandate nou elabore yon avi nan kad aktivite nou kòm inivèsitè.

Inivèsitè a te mande nou pwodui avi sa a nan lide pou pwopoze yon refleksyon ki chita sou dwa konstitisyonèl ak syans politik nan kad sitiyasyon ki vin parèt apre asasina Prezidan Jovenel Moïse la, kote pa gen fòmil konstitisyonèl ki ka aplike pou ranplase li. Nan sans sa a, sektè inivèsitè a vle kontribye nan chèche yon solisyon nan sitiyasyon ki devan nou la a.

Nou konsidere opinyon sa a tankou yon kontribisyon nan chèche yon solisyon ayisen pou rezoud kriz la, kote kèk aktè nan kominate entènasyonal la prezante tèt yo tankou yon bann fèzè wa. Lè nou byen analize sitiyasyon an, nou konsyan p ap gen okenn solisyon ki fòmèlman konstitisyonèl, men, pou kòmanse, nou vle presize lòd jiridik ayisen an pa disparèt avèk lanmò M. Moïse.

Opinyon nou pataje nan avi sa a chita sou lespri Konstitisyon 1987 la e sou prensip jeneral ki gide yon Leta demokratik pandan li apiye li sou espèryans istorik peyi nou an.

I.- ABSANS NÒM KI APLIKAB APRE LANMÒ M. JOVENEL MOÏSE

Dispozisyon konstitisyonèl ki an vigè yo pa aplikab nan sitiyasyon ki tabli apre disparisyon M. Moïse la.

Nan yon premye moman, nou ka konsidere M. Moïse pa te prezidan ankò depi 7 fevriye 2021, men li te kontinye kenbe pouwva a kòm prezidan defakto. Nan kondisyon sa a, nòm konstitisyonèl sou vakans prezidansyèl yo pa aplikab, yo pa kapab ede nou jere yon sitiyasyon kon sa.

Nan yon dezyèm moman, nou ta ka konsidere, san nou pa valide li, tèz ki ta vle fè kwè M. Moïse ta prezidan jis 7 fevriye 2022, kon sa, lanmò li a t ap rive nan senkyèm ane manda li. Nan ka sa a, atik 149 Konstitisyon an prevwa pou Asanble nasyonal la deziyen yon prezidan pwovizwa.

Kèlkeswa tèz nou ta kenbe a, Konstitisyon an bèbè. Yon bò, nou pa kapab ranplase yon prezidan defakto bridsoukou. Yon lòt bò, li enposib pou nou reyini Asanble nasyonal la. Kon sa, kèlkeswa tèz nou kenbe a, pa gen okenn solisyon ki ap chita sou konstitisyon an. Men, kanmèm, nou dwe analize pou nou byen dekòtike solisyon yo pwopoze epi aplike yo.

II.- ANALIZ SOLISYON YO PWOPROZE OSWA APLIKE YO

a) Solisyon Claude Joseph la

M. Joseph pwoklame tèt li chèf pouvwa egzekitif la, li te menm otorize tèt li dirije peyi a pandan yon ti tan. BINUH ak Etazini te apiye li. Pozisyon sa a pa ni legal, ni li pa chita sou okenn lejitimite. Yon kote, Konstitisyon an presize premye minis la asire wòl chèf egzekitif la jiskaske yo òganize elekson si vakans prezidansyèl la rive pandan twa premye ane manda prezidan an, men se pa sa ki rive nan sitiyasyon sa a. Yon lòt kote, M. Joseph pa te Premye Minis ankò, piske yon arete ki te pibliye nan jounal ofisyèl peyi a, *Le Moniteur*, te gen tan ranplase li.

b) Solisyon Joseph Lambert a

Uit (8) nan dis (10) Senatè ki an fonksyon yo pran yon rezolisyon kote yo deziyen Senatè Joseph Lambert kòm Prezidan pwovizwa Repiblik la. Rezolisyon sa a sanble apiye sou atik 149 Konstitisyon an ki bay Asanble nasyonal la konpetans sa a. Men, dis (10) Senatè ki an fonksyon yo pa reprezante Sena a, donk, yo pa kapab pran okenn desizyon ki angaje enstisyon an. Plis ankò, ti ponyen yo ye a, yo pa kapab pretann yo ka fè tèt yo pase pou Asanble nasyonal la. Nan sans sa a, M. Lambert pa kapab apiye sou rezolisyon sa a pou li pretann li se prezidan pwovizwa peyi a.

c) Solisyon Ariel Henry a

Anvan li mouri, M. Moïse te deziyen M. Ariel Henry Premye Minis nan plas Claude Joseph. Li mouri san li pa gen tan enstale nouvo Premye Minis la, ki pa te menm ko fòme kabinè ministeryèl li. E vwala M. Henry envesti tèt li nan tèt yon gouvènman okenn pati politik ni sosyete sivil ayisyen an pa rekonèt.

Tou dabò, nou aplike nan ka M. Henry a menm rezònman nou te devlope pou Premye Minis li ranplase a. Nou pa nan tan konstitisyonèl la ankò pou nou ta konfye pouvwa egzekitif la bay Premye Minis la. Kidonk, referans atik 149 Konstitisyon an se yon mannèv pou twonpe Lalwa.

Ansuit, M. Henry bay tèt li tout pouvwa egzekitif la pou yon tan ki pa menm detèmine. Li enpòtan pou nou raple absans pwovizyon konstitisyonèl sou mwayen pou konble vakans prezidansyèl la pa anile Konstitisyon an, ni li pa detwi prensip konstitisyonèl ki tabli nan Konstitisyon 1987 ki toujou an vigè a. Konstitisyon sa a fè nou konnen fonksyon Egzekitif la pataje ant yon prezidan Repiblik ak yon premye minis. Anplis, se prezidan an sèlman, kòm Chèf Leta, ki ka pran yon seri desizyon. Elajisman konpetans premye minis la sou pa prezidan Repiblik la ilegal nan fòm li epi li pa lejitim nan fon li. Kon sa, sikorans

esepsyonèl yo pa kapab jistifye aksyon kote yon premye minis mete tèt li nan plas yon Chèf Leta pou li dirije.

III.- RAPÈL SOU PRENSIP YON GOUVÈNANS DEMOKRATIK

Lè nou konsidere tout tantativ ki fèt nan lide pou rezoud kriz ki kòmanse depi 7 fevriye 2021 an, patikilyèman lè nou sonje tout jefò sosyete sivil la deplwaye pou jwenn yon solisyon ayisyen nan kriz la, nou kwè li enpòtan pou nou kreye yon konsansis minimòm sou gouvènans demokratik la ki dwe, menm pandan yon peryòd tranzisyon, oryante konduit Leta a. Nan sans sa a, li nesesè pou nou raple kèk prensip ki dwe gide tout aksyon pou jwenn yon solisyon.

Premye prensip la se respè sifraj inivèsèl la. Moun ki benefisyé benediksyon demokratik sa a dwe entegre nan tout rechèch pou jwenn yon solisyon e nan tout mekanis enstitisyonèl pou yon bon tranzisyon. Pou nou pi klè, nou dwe konsidere pèsonalite ki genyen toujou yon ti kras lejitimite nan jesyon souverènte peyi : dis (10) Senatè ki an fonksyon yo.

Dezyèm nan chita sou egzèsis pouvwa egzekitif la ki dwe apiye sou mekanis jiridik e enstitisyonèl pou kontwòl aksyon li yo, yon fason pou evite ke puisans yo pa soule yo. Etik demokratik la pa kapab inyore prensip responsalite a ak obligasyon pou rann sitwayen yo kont.

Moun ki fè montay konbèlann sa a n ap viv la a chwazi volontèman, ak tout danje yo konnen sa gen ladan, pou yo detounen yo de prensip sa yo. Yo inyore ti kras reprezantasyon popilè ki rete a epi gouvènman enstale tèt li, pare kò li pou li ‘administre’, fè lwa, depanse lajan Leta san li pa mete okenn ògàn kontwòl pou sa. Yon lòt kote, sa pa gen lontan gouvènman an manifeste klèman estrateji li pou li pa sibi okenn kontwòl lè avoka Leta yo mande rejte jij Kou pou Kontrol Kont ak Litij Administratif yo nan odyans kote yo te dwe jije karaktè legal arete ki mete yon jij Kou Kasasyon nan retrèt. Sa montre klèman entansyon li pou kraze pouvwa kontwòl sèl gress ògàn ki gen jiridiksyon pou kontwole zak gouvènman an. Donk, yon rejim kote Egzekitif la ap aji san okenn mekanis kontwòl se yon diktati.

IV.- PWOPROZISYON POU NOU RETOOUNEN NAN YON GOUVÈNANS DEMOKRATIK

a) Lespri atik 149 Konstitisyon an kòm nou pa ka aplike li alalèt

Nou wè pou ki sa li enposib pou aplike atik 149 Konstitisyon an alalèt. Men, lè nou antre nan esans atik la, nou konstate konstitiyan an te swete pou se tout enstans ki reprezante pèp la ki pou deziyen prezidan pwovizwa a jis yo rive nan elekson. Kounye a, nou dwe jwenn yon mekanis ki pou pèmèt nou rasanble tout pèsonalite ki reprezante Nasyon an nan divèsite li. Pou nou rive fè sa, nou pwopoze pou nou pran sa ki egziste epi ki lejitim an konsiderasyon pandan nou ap enspire nou de mekanis Konstitisyon an prevwa pou rasanble tout gwo fòs enpòtan peyi a.

Donk, nou pwopoze konstitisyon yon ògàn (Konsèy d Eta, Konsèy pou Tranzisyon an) ki ap regwoupe dis (10) Senatè ki an fonksyon yo ak diferan sektè yo konsidere tradisyonèlman nan montaj Konsèy elektoral pwovizwa yo, kote chak sektè sa yo ap voye de (2) reprezantan :

- - Konferans episkopal,
- - Federasyon pwotestan,
- - Sektè vodou,
- - Sektè peyizan,
- - Chanm Komès ak Endistri peyi d Ayiti (*paske li kouvri tout peyi a*),
- - Kou Kasasyon oswa Federasyon Bawo yo,
- - Sektè Dwa moun (*ak reprezantasyon 'POHDH'*),
- - Sektè inivèsitè a (*ak reprezantasyon 'CORPUHA'*),
- - Sektè laprès (*ak reprezantasyon asosyasyon jounalist yo ak pwopriyetè medya yo*).

Konsèy d Eta a ki fòme kon sa a va deziyen Prezidan pwovizwa a ki ap la jiskaske eleksyon rive reyalize sou baz kritè nou jwenn nan atik 135 Konstitisyon an.

b) Yon gouvènman ki responsab devan ògàn kontwòl la

Nan istwa nou, nou konnen plizyè konsèy d Eta ki akonpaye Egzekitif la pandan yon moman tranzisyon. Sa ki komen ant divès konsèy sa yo konsène reyalite kote yo pa te ba yo véritableman konpetans lejislatif oswa pouvwa kontwòl.

Pwopozisyon an vle ale pi lwen epi li repoze sou prensip demokratik yon gouvènman ki ap rann pèp la kont sou aksyon li epi ki sibi evalyasyon ògàn kontwòl la.

Kon sa, Prezidan pwovizwa a va deziyen yon premye minis apre konsiltasyon ògàn kontwòl la e sa ap fèt nan respè tout kalifikasyon yo preskri nan atik 157 Konstitisyon an.

Premye Minis la ak gouvènman li va responsab devan ògàn kontwòl la ki kapab ba yo yon vòt defavorab (yon vòt pou sansire yo).

Yo pa ka pibliye okenn dekrè, okenn bidjè si ògàn kontwòl la pa apwouve li. Manm yo ap gen pouvwa pou yo fè amannman tou.

An rezime, pledwaye pa nou, se pou ògàn kontwòl la gen tout konpetans chanm yo genyen.

V.- PWOGRAM MINIMÒM GOUVÈNMAN PWOVIZWA A

Nou pran nòt, avèk enterè, sou deba ak pwopozisyon ki soti nan divès sektè sosyete sivil la e ki abòde kesyon fondamantal pou transfòme gouvènans ak avni Nasyon nou an. Li nòmal pou yo pa sanble e yo ka menm kontradiktwa. Sou sa ki gen pou wè ak etablisman yon nouvo kontra sosyal, ideyal demokratik la mande pou nou awfonte opinyon yo epi pou pwomotè yo chèche konvenk elektora a ki se sèl abit nan sans sa a. Kon sa, nou panse se pa ta dwe yon gouvènman pwovizwa, menm si li ta gen bon entansyon, kit a gen dwa angaje peyi a nan fè refòm sosyal. Pi gwo wòl yon gouvènman tranzisyon se tabli kondisyon jiridik,

enstitisyonèl ak sekirite pou òganize yon konpetisyon kredib devan elektè yo ki pou valide divès opinyon ak bon jan pwojè divès pati yo pwopoze.

Gouvènman an ta dwe gen yon kabinè redui (douz ministè maksimòm). Dire li pa ta dwe depase de (2) zan. Li ta dwe konsantre li sou pwen sa yo kòm priyorite :

a) Retabli sekirite piblik

Kontwole zam. Demantle gang ame yo.

b) Retabli konfyans nan pwosesis demokratik la

Pou sa, nou apiye nou sou divès analiz kèk inivèsitè ak Federasyon Bawo yo prezante sou karaktè ilegal KEP ki la a, sou fòmasyon li, misyon li, jan li pran fonksyon. Dapre nou, yo ta dwe rantre dekrè ak arete ki gen pou wè avèk li yo, yon fason pou fè chemen pou yon nouvo KEP ki kredib.

Toujou nan menm lide sa a, yo dwe revize lis elektoral la, yon fason pou nou asire nou popilasyon elektoral ki anrejistre nan ONI an reprezante reyèlman elektora a.

c) Lite kont enpinite a

- Dinamize oswa relanse ankèt anblematik yo (ankèt sou asasina Batonye Monferrier Dorval, ankèt sou Prezidan Moïse, ankèt sou divès masak, an patikilye masak Lasalin, Delma 32, e latrìye),
- Dinamize oswa relanse ankèt sou dosye vòlè fon Petwo-karibe a.

d) Respekte eta-de-dwa

Rantre dekrè ki

- choke konsyans kolektif la (Kòd penal, nesesite deba sosyete sou kèk pwen tankou avòtman, oryantasyon seksyèl sitwayen yo, pa egzanp),
- vyole dwa endividyièl fondamantal sitwayen (ANI, teworis),
- Egzante Leta de tout kontwòl (mache piblik, Kou pou Kontrole Kont ak Litij Administratif).

e) Retabli Pouwva Jidisyè a

- Retabli ‘CSPJ’ epi konplete Kou Kasasyon. Rantre arete ki mete kèk jij Kou a nan retrèt nan mepri prensip ki pwoteje yo kont aksyon sa yo.

f) Mete chantye konstitisyonèl la an mach

- Kòmanse pwosesis pou mete Asanble Konstítisan an sou pye nan respè prensip demokratik yo. Kon sa, yo dwe kraze Komisyón ki chaje pou elabore nouvo Konstitisyon an epi anile pwosesis referandòm yon tèks yo pa te janm fè deba piblik sou li.
- Ideyal demokratik ki gide pwopozisyon sa a chita sou espéryans kote kesyon sosyetal yo ak refondasyon Leta a dwe toujou mennen nan deba piblik e nan kanpay pou rive nan etablisman Asanble Konstitiyan an atravè sifraj inivèsèl. Se kon sa nou dwe

entèprete volonté konstitiyan 1987 la ki, nan fòmilasyon atik 282.1 an, entwodui kesyon konstitisyonèl la nan konpetisyón elektoral la paske lè elektè yo eli reprezantan yo, teyorkman, yo fè sa pandan yo ap panse ak amannman lejislati k ap fini an te pwopoze. Nouvo eli yo, ki benefisyé yon lejitimite demokratik tou nèf, gen misyon pou adopte oswa rejte amannman yo pwopoze yo. Sa respekte tradisyon konstitisyonèl nou ki esprime nan diferan Konstitisyon repiblikan ayisyen an : 1867, 1889, 1932, 1946, 1950, 1957.

VI.- WÒL PATI POLITIK YO

Nou sonje move espéryans Gouvènman Kolejyal 1957 la. Yo te fòme gouvènman sa a avèk lidè pati politik ki te nan konpetisyón elektoral yo ta pral reyalize a. Sa te fini nan yon vyolans ki te lojik e previzib. Nou pa ta swete rekòmanse espéryans sa a. Konsènan dènye espéryans pou konble vid nan nivo Egzekitif la (fevriye 2004), yo pa te ale nan sans sa a, men yo te pran swen chwazi jij Boniface Alexandre kòm prezidan pwovizwa ki te dirije Egzekitif la.

Pou fini, nou rekòmande pou pati politik yo angaje tèt yo nan demach pou konkli yon akò politik (klas politik la ak sektè òganize nan sosyete sivil la) ki dwe debouche, si yo valide pwopozisyon nou an, sou deziyasyon yon Prezidan pwovizwa avèk fòmasyon gouvènman an. Pati politik yo p'ap rantre nan gouvènman an, men y'ap veye li tankou lèt sou dife. Yo va pwofite tan sa a pou ranfòse baz elektoral yo, fè pwomosyon pou pwogram yo epi prepare tèt yo pou pwochen elekson jeneral ki va retounen peyi a – se sa nou espere – nan nòmalite konstitisyonèl la.

Pòtoprens, le 4 dawout 2021.